

BOŻENA ŚWISTEK-OBORSKA

Sportowe miscellanea w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu¹

STRESZCZENIE. W artykule przedstawiono piśmiennictwo o tematyce sportowej, znajdujące się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Wskazano przede wszystkim na różnorodność tego piśmiennictwa, obejmującego zarówno wydawnictwa zwarte i ciągłe, jak też materiały biblioteczne należące do zbiorów specjalnych (dokumenty ikonograficzne oraz dokumenty życia społecznego).

W artykule dokonano przeglądu piśmiennictwa z dziedziny sportu; omówiono kolejno: druki zwarte i czasopisma z księgozbioru Kaiser-Wilhelm-Bibliotek, pochodzące z lat 1898-1918, kolekcję przedwojennych widokówek i pocztówek sportowych, ilustrujących przede wszystkim działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Poznaniu, oraz zbiór nekrologów sportowców, trenerów i działaczy sportowych z Poznania i Wielkopolski.

Zawartość piśmiennictwa – z jednej strony – dotyczy wydarzeń sportowych i działalności związków sportowych w Niemczech i Wielkopolsce od końca XIX wieku do lat 30. XX wieku. Z drugiej strony – jest omówieniem kilku najbardziej popularnych dyscyplin sportowych, takich jak: gimnastyka, jazda konna, strzelectwo czy sport rowerowy.

Zaprezentowane dokumenty służyły przede wszystkim propagowaniu kultury fizycznej w społeczeństwie niemieckim i polskim, a dziś są nieocenionym źródłem do historii sportu.

SŁOWA KLUCZOWE: sport, sportowcy, czasopisma sportowe, widokówki, pocztówki, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, nekrologi.

Ponadstuletnia historia Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu pozwala spojrzeć na jej zbiory z pewnej perspektywy czasowej. Dokumenty gro-

---

¹ Referat Kultura fizyczna w zbiorach polskich bibliotek, archiwów i kolekcji prywatnych został wygłoszony na sesji naukowej z okazji 50-lecia Biblioteki Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie, którą zorganizowano 20-21 kwietnia 2009.

madzone przez bibliotekarzy niemieckich i polskich stanowią dla dzisiejszego bibliologa doskonałe źródło do badań nad dziejami książki nie tylko w Poznaniu i w Wielkopolsce. W zbiorach BU znajduje się bowiem także piśmiennictwo dawnej Kaiser-Wilhelm-Bibliothek z lat 1898-1918.

Tematyka zbiorów zawsze ściśle wiązała się z profilem działalności placówki; jej użytkownikami od początku istnienia, oprócz mieszkańców Poznania, byli głównie studenci i pracownicy naukowcy. Jaką część zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu stanowią materiały biblioteczne o tematyce sportowej? Jest ich zdecydowana mniejszość. Ze względu na swoją specyfikę zasługują jednak na omówienie.

Celem artykułu jest zaprezentowanie dokumentów z dziedziny sportu znajdujących się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej, do których należą:

- druki z kolekcji poniemieckiej Kaiser-Wilhelm-Bibliothek,
- widokówki i pocztówki sportowe, pochodzące ze zbiorów ikonograficznych BU,
- nekrologi ludzi związanych ze sportem wielkopolskim, jako specyficzne dokumenty życia społecznego gromadzone przez Bibliotekę.

Druki zwarte i czasopisma o tematyce sportowej z kolekcji Kaiser-Wilhelm-Bibliothek w układzie systematycznym

Początki księgozbioru Biblioteki Uniwersyteckiej sięgają niemieckiej Kaiser-Wilhelm-Bibliothek, powstałej na obszarze byłego zaboru pruskiego celem szerzenia nauki niemieckiej na ziemiach polskich². Miała ona odegrać ważną rolę w germanizacji ziemi poznańskiej³. Rzecznikiem powstania takiej biblioteki był dyrektor ministerialny Wydziału Szkół Wyższych, dr Althof, którego projekt z marca 1898 roku uzyskał poparcie wszystkich ugrupowań antypolskich⁴. Placówka otrzymała imię cesarza Wilhelma I. Podstawę jej zbiorów stanowiły księgozbiory Biblioteki Krajowej (Landesbibliothek), założonej w 1894 roku, a w szczególności: Towarzystwa Historycznego (Historische Gesellschaft für die Provinz Posen) – około 15 000 woluminów, głównie ikonografia, numizmaty, kartografia – oraz Towarzystwa Przyrodniczego (Posener Natur-

² O powstaniu Kaiser-Wilhelm-Bibliothek i jej pierwszym dyrektorsie, dr. Rudolffie Fockem, zob. A. Jazdon, *Rudolf Focke – dyrektor Kaiser-Wilhelm-Bibliothek*, „Biblioteka” 2002, nr 6 (15), s. 69-74.

³ S. Kubiak, *Biblioteka Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1919-1966*, Poznań 1967, s. 15.

⁴ Ibidem.

wissenschaftlicher Verein) – około 7000 woluminów, głównie z dziedziny biologiczno-geograficzno-krajoznawczej⁵.

W ciągu czterech lat (1898-1902) zgromadzono ponad 100 000 woluminów niemieckich książek; większość stanowiły publikacje historyczne z zakresu prawa, nauk rolniczych i medycznych. Z darów niemieckich włączano do księgozbioru także literaturę piękną i popularnonaukową.

Uroczyste otwarcie Kaiser-Wilhelm-Bibliothek nastąpiło 14 listopada 1902 roku. W 1903 roku – po utworzeniu w Poznaniu Akademii Królewskiej – Kaiser-Wilhelm-Bibliothek stała się równocześnie biblioteką akademicką.

Do chwili przejścia Kaiser-Wilhelm-Bibliothek przez władze polskie w roku 1918 księgozbiór liczył około 250 000 woluminów, z których 3000 jednostek stanowiły zbiory specjalne, a 12 000 – czasopisma. Pod względem językowym zdecydowanie przeważały druki niemieckojęzyczne (90%)⁶. Obecnie księgozbiór Kaiser-Wilhelm-Bibliothek jest wydzieloną częścią księgozbioru Biblioteki Uniwersyteckiej.

Dziedzictwem niemieckiej Kaiser-Wilhelm-Bibliothek jest do dziś istniejący w BU katalog rzeczowy, będący typem katalogu ujęciowego, przykładem katalogu systematycznego opartego na klasyfikacji Ottona Hartwiga. Twórcy katalogu Kaiser-Wilhelm-Bibliothek wzorowali się na systemie Hartwiga, obowiązującym w Bibliotece Uniwersyteckiej w Halle⁷. W 1919 roku schemat katalogu systematycznego BU składał się z 23 działów, obecnie liczy ich 21.

Katalog systematyczny w ciągu prawie stu lat swojego istnienia (1902-1998)⁸ był i jest doskonałym źródłem dostępu do wiedzy dla poszukujących piśmiennictwa na określony temat, w tym również na temat sportu. Karty katalogowe z opisem dokumentów poświęconych tej dziedzinie znajdują się w dziale **Rolnictwo. Leśnictwo. Technika. Sport**, oznaczonym literą Y (schemat działu znajduje się w katalogu BU oraz w załączniku do niniejszego opracowania).

Przegląd druków z dziedziny sportu z kolekcji Kaiser-Wilhelm-Bibliothek należałoby rozpocząć od tych najbardziej ogólnych, mianowicie

---

⁵ A. Jazdon, *Starsze zbiory niemieckojęzyczne Biblioteki Uniwersyteckiej i innych bibliotek naukowych miasta Poznania*, „Biblioteka” 1997, nr 1 (10), s. 98.

⁶ Ibidem.

⁷ Na temat struktury i historii katalogu w BU w Poznaniu zob. A. Ochmańska, *Kierunki zmian klasyfikacji O. Hartwiga w bibliotekach uniwersyteckich w Halle (NRD) i Poznaniu*, „Bibliotekarz” 1988, nr 12, s. 3-6; J. Łopaczyk, *Od Hartwiga do KABY. Katalog rzeczowy w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Biblioteka” 2002, nr 6, s. 97-115.

⁸ Katalog systematyczny kartkowy zamknięto 31 grudnia 1998 roku. Od tego czasu datuje się powstanie katalogu przedmiotowego elektronicznego, w którym do opisu przedmiotowego stosuje się język haseł przedmiotowych KABA.

bibliografii (**Yy I**) oraz czasopism i wydawnictw seryjnych (**Yy II**). Katalog odnotowuje jedną bibliografię zatytułowaną *Bibliographie des gesamten Sports* (Lipsk 1911, sygn. Yx 30) autorstwa Siegfrieda Weissbeina oraz 16 czasopism niemieckich. Głębsza analiza tytułów czasopism wskazuje, że 11 z nich było wydawanych regularnie; pozostałych pięć to czasopisma okolicznościowe, powstałe z okazji obchodów kolejnych rocznic powstania związków sportowych, różnego rodzaju wydarzeń czy też dla uczczenia świąt związanych ze sportem.

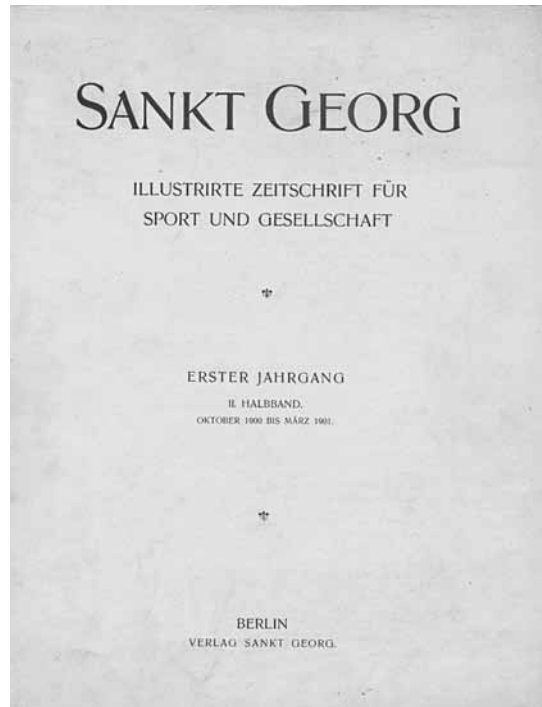
W grupie periodyków wydawanych regularnie na uwagę zasługują dwa tytuły przeznaczone dla gimnastyków: „Deutscher Turnerhof Zeitschrift (Wiedeń 1914, sygn. Yx 260) – Biblioteka Uniwersytecka posiada sześć roczników od nr. 24 (1914) do nr. 29 (1919) – i „Monatsschrift für das Turnwesen, mit besonderer Berücksichtigung des Schultturnens und der Gesundheitpflege” (Berlin 1882, sygn. Yx 32390) – w zbiorach BU znajduje się 39 roczników: 1-5 (1882-1886), 6-10 (1887-1891), 11-15 (1892-1896), 16-21 (1897-1902), 22-39 (1903-1920).

Kolejną grupę stanowią czasopisma przeznaczone dla rowerzystów. W Bibliotece Uniwersyteckiej zgromadzono niekompletne ciągi trzech czasopism: „Deutsche Radfahrer-Zeitung” (Essen 1900, sygn. Yx 21071) – roczniki 1900-1902, 1903 i 1916; „Deutscher Radfahrer-Bund, Fachzeitschrift f.d. Interessen das Radfahrens” (Magdeburg 1888, sygn. Yx 21085) – rocznik 5 (1892), roczniki 7, 8 (1894, 1895) oraz „Ostdeutsche Radfahrer-Zeitung”, tj. wschodniemieckiej gazety urzędowej rowerowej, wydawanej przez Niemiecki Związek Rowerzystów dla regionów Wrocławia, Poznania, Szczecina i Górnego Śląska (Breslau 1899, sygn. Yx 21130) – rocznik 5 (1903).

Wśród czasopism sportowych ogólnych w zbiorach BU znajdują się: „Sport im Bild, Zeitschrift für alle Sportzweige” (Berlin 1895, sygn. Yx 234) – roczniki 1, 2, 3, 4 z lat 1895-1898, 10 (1904), 12 (1906), 14-17 (1908-1911) i 19 (1913) oraz „Sporting Almanach” (Lipsk 1844, sygn. Yx 212) – Biblioteka posiada tylko jeden rocznik z 1844 roku.

Kolejnym, bogato ilustrowanym czasopismem dotyczącym sportu, które zasługuje na krótką prezentację, jest „Sankt Georg Illustrierte Zeitschrift für Sport und Gesellschaft” (Berlin, 1900, sygn. Yx 240, zob. il. 1), oficjalny organ Niemieckiego Związku Sportowego (6 roczników).

Roczniki tego czasopisma w zbiorach poznańskiej BU są podzielone na dwa półroczniki. Pierwszy półrocznik obejmuje miesiące od kwietnia do września 1900 roku, drugi – od października 1900 do marca 1901 roku. Biblioteka posiada ponadto jeszcze roczniki: 2 (kwiecień-wrzesień 1901 i październik-marzec 1902), 4 (od kwietnia 1903 do marca 1904), 26 (1925/1926) i 33 (1932/1933).

Il. 1. Strony tytułowe tygodnika „Sankt Georg Illustrirte. Zeitschrift für Sport und Gesellschaft”

Tygodnik „Sankt Georg...” nie jest typowym czasopismem sportowym; to raczej „pismo dla wyższych sfer”. Zawiera: doniesienia z dworu cesarskiego, kronikę towarzyską, krótkie opowiadania o różnej treści, opisy polowań, opis i charakterystykę osób patronujących różnym przedsięwzięciom o charakterze sportowym, informacje o koniach – hodowli, rasach, ujeżdżaniu, wyścigach jeździeckich, niemieckich koniach na wystawach krajowych czy zagranicznych, doniesienia sportowe. Do każdego tygodnika jest dołączony kilkustronicowy dodatek – sport automobilowy z wiadomościami o wyścigach samochodowych i opisami nowych modeli samochodów. „Sankt Georg...” prezentuje ponadto zdjęcia osób czy wydarzeń nie tylko o charakterze sportowym. Kilka ostatnich stron zajmują reklamy.

W posiadaniu BU w Poznaniu są też pojedyncze egzemplarze czasopism z różnych dziedzin sportu.

Jednym z nich jest oficjalne czasopismo Niemieckiego Związku Pływackiego „Der Deutsche Schwimmer” (Stuttgart 1912, sygn. Yx 51050) – numery od 5 (1912) do 12 (1919); roczniki 11 i 12 są niekompletne.

Na uwagę zasługują również czasopisma: żeglarskie „Yacht” (Berlin 1908, sygn. Yx 47060) o sportach motorowodnych, kajakarstwie i turystyce – w zbiorach BU znajdują się roczniki od 5 (1908) do 16 (1919) i niekompletny rocznik 38 (1941) – oraz motoryzacyjne „Zeitschrift des Mitteleuropäischen Motorwagen-Vereins” (Berlin 1910, sygn. Yx 250) – roczniki 10-11 (1911-1912) w jednym tomie.

Strzelectwo jest reprezentowane w zbiorach dawnej Kaiser-Wilhelm-Bibliothek przez cztery czasopisma – druki okolicznościowe wydane z okazji kolejnych rocznic powstania Niemieckiego Związku Strzeleckiego, rocznic obchodzonych w różnych miastach, m.in. w Berlinie, Frankfurtie nad Menem, Monachium i Nowym Tomysłu.

W grupie tej do najciekawszych należy ośmiostronicowe „Fest-Zeitung für das VI Bundesschiessen des Schützenbundes Neumark-Posen in Neutomischel am 1. und 2. August 1897” (sygn. Yx 29506, zob. il. 2). Tematem jest szóste święto strzeleckie, obchodzone w Nowym Tomysłu 1-2 sierpnia 1897 roku.

Na wewnętrznej stronie okładki pisma umieszczono ekslibris „Kaiser-Wilhelm-Bibliothek Posen” z informacją (odręcznym napisem), że druk jest darem: „Geschenk des Herrn Karl Eduard Goldmann, Neutomischel, 1903”. Na stronie tytułowej widnieją: pieczęć „Kaiser-Wilhelm-Bibliothek Posen” i sentencja dotycząca strzelectwa, poniżej teksty hymnów strzeleckich. Druga strona zawiera program obchodów święta (koncerty, spotkania związkowców, pochód członków związku strzeleckiego, uroczyste wręczenie nagród). Na zakończenie święta strzeleckiego – 2 sierpnia 1897

1897 - 1898

Preis 20 Pf. **Fest-Zeitung** Preis 20 Pf.

für das
VI. Bundesschiessen des Schützenbundes Neumark-Posen
in Neutomischel am 1. und 2. August 1897.

☞

Macht den Spiegel nicht so klein,
Sonn' geht die Kugel nicht hinein!

Kaß auf dem Schießstand Vorfuß halten,
Die Kugel ist nicht aufzuballen!

Ein Ring drückt oft den Schiebern,
Vom Schießen hat er viele gern!

☛

☞

Oh! guten Hopten,
Kein ganz Tropfen!

Das lange Zielen macht es nicht,
Schon scharf hin und gittere nicht!

Ist der Spiegel noch so klein,
Weiß und Schiß (scharf) doch hinein!

☛

Verantwortliche Schriftleitung: Der Presb.-Aussschuß.

Willkommen!

☞

Was flattern und knattern so lustig im Wind
Die Fahnen, die Wimpel, Standarten?
Was schmückt man die Häuser mit Blumengebind,
Als wolle man Gäste erwarten?
Was drängt sich die Menge im festesgewand,
Durchwandert das Städtchen so wohlbesant
Und freut sich des bunten Gepränges?

Und horch! ist das nicht Trompetenklang,
Bald lauter erschallend, bald leiser?
Was kommt dort die Straßen des Städtchens entlang
Nach lustiger Marscheswenz?
Hoch flattern die Fahnen den Jügen voran,
Und jubelnd brauset der Ruf heran:
Die Schützen! Die Schützen! Sie kommen!

Drum flattert, ihr Fahnen, recht lustig im Wind
Den Gästen ein frohes Willkommen!
Drum winkle dein Saugniß, du Blumengebind,
Wie gern sie sind aufgenommen!
Und öffne Arme und Herz und Mund,
Sie alle geben daß-les Euch kund:
Willkommen, Ihr Schützen, Willkommen!

Sie kommen in zahlreichen, stattlichen Reihn,
Aus nahen und fernem Gesiden,
Bereit, sich friedlichem Wettkampf zu weihn,
Aus Neumark und Posen die Bidden!
Wir luden sie ein und wir freuen uns sehr,
Daß Neutomischel zu Theil wird die Ehr'
Dem Bunde als festort zu dienen!

So ziehet herein dem mit frohlichem Sinn,
Laßt Fried' mit der Freude sich einen,
Und nehmt, was wir bieten, so herzlich auch hin,
Wie wir es heut geben und meinen!
Und hats Euch gefallen in unserm Ort,
Und geht Ihr bedrückt von hier wieder fort,
So wahrt uns ein treues Gedenken! L.

Il. 2. Strona tytułowa czasopisma okolicznościowego „Fest-Zeitung für das VI Bundesschiessen des Schützenbundes Neumark-Posen in Neutomischel am 1. und 2. August 1897”

roku o godz. 19.00 – odbył się bal w hotelu „Pod Czarnym Orłem” w Nowym Tomysłu. W dalszej części pisma wymieniono nazwiska członków komitetu organizacyjnego: prezydium, komisji strzeleckich, budowniczych łąki strzeleckiej, dekoratorów, pomocników, rzecznika prasowego. Na trzeciej stronie zamieszczono felieton *Spacer przez miasto Nowy Tomysł z dworca kolejowego do łąki strzeleckiej*. Anonimowy autor podaje w nim szczegółowy opis miasta wraz z jego budynkami, nazwiskami właścicieli kamienic, wymienia miejsca zabytkowe i rekreacyjne. Wśród ciekawych artykułów znalazły się felietony dotyczące: historii związku strzeleckiego Neumark-Posen autorstwa Gustawa Bernhardta, strzelectwa i strzelców niemieckich, dziejów łąki strzeleckiej i miejscowości Nowy Tomysł (Neutomischel) od XVI wieku do roku 1882. W dalszej części gazetki okolicznościowej umieszczono: teksty pieśni, które śpiewali uczestnicy święta, listę gości honorowych i uczestników pochodu, który odbył się na łące strzeleckiej, tekst przysięgi składanej przez członków związku strzeleckiego oraz dokumenty prawne regulujące jego działalność. Na ostatnich trzech stronach pisma znajdują się reklamy.

Do grupy pięciu niemieckich ulotek okolicznościowych, które posiada BU w Poznaniu, należy tytuł *Flugschriften des Zentralausschusses für Volks- und Jugendspiele* (Lipsk–Berlin, 1915, sygn. Yx 566,05), omawiający sporty ludowe i młodzieżowe.

W kolekcji Kaiser-Wilhelm-Bibliothek – obok wydawnictw ciągłych i druków okolicznościowych – znajdują się również dokumenty zwarte; zostaną one omówione w kolejności zgodnej ze schematem katalogu systematycznego BU.

Poddział **Historia (Yy VI)** jest reprezentowany przez dwie monografie: pierwsza z nich omawia ćwiczenia podnoszące ogólną sprawność ciała, druga dotyczy historii gimnastyki.

W poddziale **Dzieła ogólne, podręczniki (Yy IX)** zgromadzono sześć monografii dotyczących: ćwiczeń ruchowych, zabaw na wolnym powietrzu, gry w piłkę nożną i golfa, sportów rowerowych oraz ich wpływu na właściwe funkcjonowanie organizmu. Są to przede wszystkim druki podejmujące – w mniejszym lub większym stopniu – temat rekreacji.

Jedna pozycja z kolekcji Kaiser-Wilhelm-Bibliothek należy do materiałów konferencyjnych (**Kongresy. Zjazdy. Sesje. Seminaria, Yy X**) z IX Niemieckiego Kongresu Zabaw Ludowych i Młodzieżowych (Lipsk, 19-21 czerwca 1908), pięć dalszych (**Sport w poszczególnych państwach niemieckich, Yy XII**) to sprawozdania instytucji i ciał zbiorowych, doniesienia i informacje o grach ludowych czy młodzieżowych, ulotki lokalne dotyczące święta sportu, które obchodzono w Berlinie w 1897 roku, monografia o obowiązującym wówczas kanonie gier, o wartościowych

ćwiczeniach gimnastycznych i towarzyskich. Interesującym tytułem jest tutaj pozycja *Soll Deutschland sich an den Olympischen Spielen beteiligen?* („Czy Niemcy powinny wziąć udział w olimpiadzie?“), wydana w Berlinie w 1896 roku.

Kolejna grupa 24 dokumentów ze zbioru Kaiser-Wilhelm-Bibliothek dotyczy gimnastyki (**Gimnastyka – dzieła ogólne, Yy XV₁**). Wśród nich można wyróżnić: podręczniki do samodzielnych ćwiczeń dla początkujących i zaawansowanych (8 woluminów), książki zawierające najważniejsze informacje dla gimnastyków, czyli kompendia wiedzy (4 woluminy), opracowania o przyrządach gimnastycznych – hantlach, drażkach – oraz o ćwiczeniach wykonywanych w domu bez fachowych przyrządów (3 woluminy), książki opisujące cele i zadania gimnastyki (2 woluminy), gimnastykę na wolnym powietrzu lub w innych miejscach, ćwiczenia fizyczne dla szkół elementarnych, stowarzyszeń młodzieżowych (4 woluminy). BU posiada w swoich zbiorach pozycje, które dzisiaj uznalibyśmy za podręczniki do aerobiku – książki opisujące ćwiczenia gimnastyczne wykonywane przy muzyce oraz kompendia do gimnastyki rytmicznej. Są to głównie podręczniki dla rodziców, wychowawców i nauczycieli muzyki (3 woluminy).

Na szczególną uwagę zasługuje dzieło prof. Fritza Winthera zatytułowane *Körperbildung als Kunst und Pflicht*, czyli w wolnym tłumaczeniu „Kształtowanie postawy ciała jako sztuka i obowiązek” (Monachium 1914, sygn. Yx 32498, zob. il. 3 i 4). Autor zadedykował ją prof. dr. Whellerowi, rektorowi Uniwersytetu w Kalifornii.

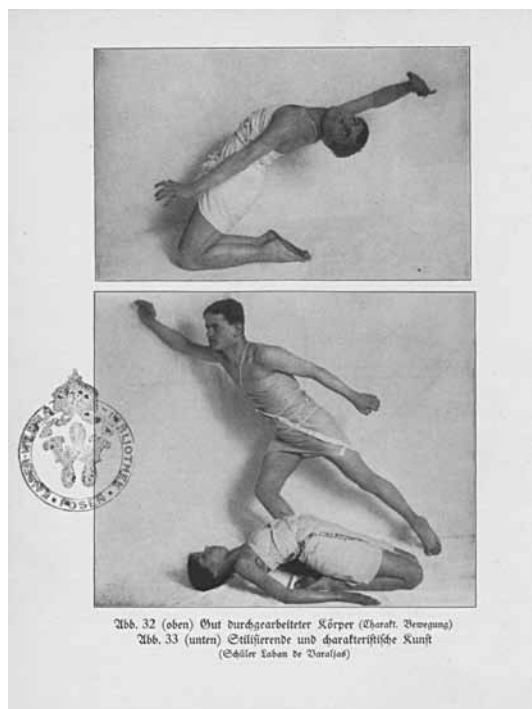
Książka, oprawiona w czerwoną, tekturową okładkę, zachowana w dobrym stanie, jest napisana gotykiem. Na wewnętrznej stronie okładki znajduje się ekslibris „Kaiser-Wilhelm-Bibliothek Posen”, na stronie redakcyjnej znajdują się dwie pieczęcie – „Kaiser-Wilhelm-Bibliothek Posen” i „Biblioteka Uniwersytecka Poznań”. Dokument liczy 102 strony, jest bogato ilustrowany, zawiera fotografie kobiet i mężczyzn prezentujących układy gimnastyczne. Wśród osób sfotografowanych, obok gimnastyków, znajdują się znani artyści, m.in. primabalerina Anna Pawłowa, Elsa Wiesenthal, Isadora Duncan, Aleksander Sacharow.

Przedmiotem książki Winthera jest kształtowanie postawy ciała, które jest zarówno sztuką, jak i obowiązkiem. Autor zachęca do dbałości o zdrowie fizyczne. Podaje przykładowe ćwiczenia pozwalające na zachowanie prawidłowej sylwetki, które wraz z gimnastyką powinny stać się podstawą ogólnego wychowania fizycznego. Dowodzi, że higiena ras, sport i gimnastyka podnoszą zdrowie fizyczne narodu.

W książce omówiono wpływ sztuki, życia społecznego, filozofii i psychologii na rozwój fizyczny. Autor opisuje modelowe sylwetki ciała od

Il. 3. Strona tytułowa książki Fritza Wintera *Körperbildung als Kunst und Pflicht*

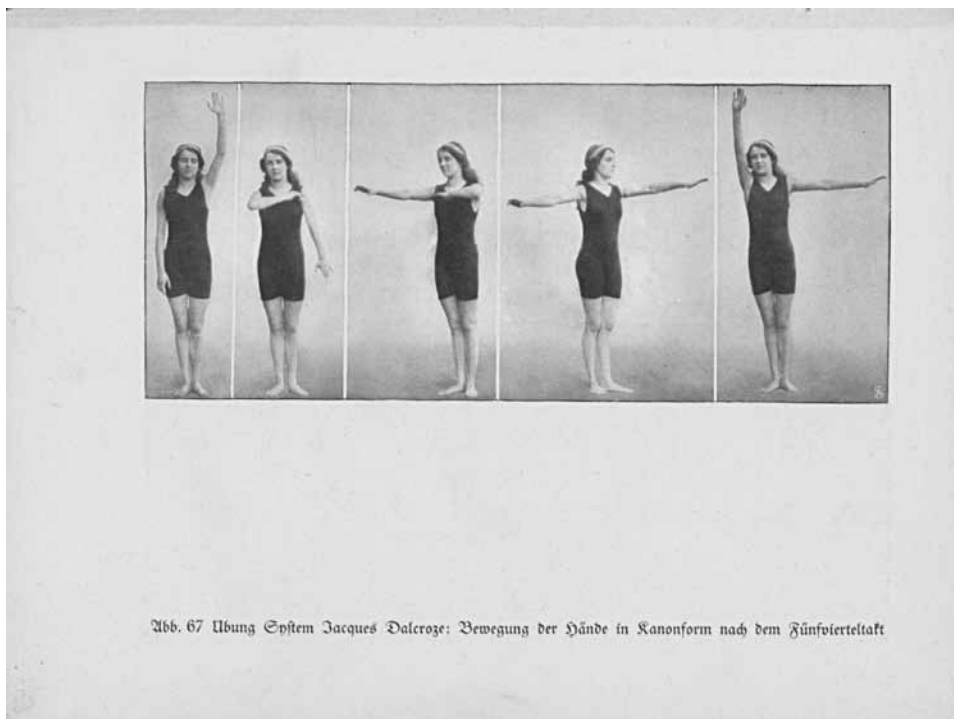
Il. 4. Fotografie nr 32, 33 z książki Fritza Wintera *Körperbildung als Kunst und Pflicht*

czasów starożytnej Grecji, poprzez średniowiecze, renesans włoski, aż do początków XX wieku. Idealną postawę można uzyskać przez taniec, plastykę rytmiczną, grę ruchów.

Zaprezentowano dwie szkoły (teorie), które pokazują sposób kształtowania postawy ciała i odpowiedni dobór ćwiczeń. Pierwszą reprezentuje Emilé Jaques-Dalcroze (muzyk – twórca rytmiki). Jego zdaniem rytmiczne ćwiczenia wpływają na rozwój zdolności muzycznych, rozwijają ogólną muzykalność, muzyka odgrywa dużą rolę w wykonywaniu ćwiczeń fizycznych. Zwolennikiem innej teorii był Rudolf Laban (malarz). Uważał, że dla ogólnego rozwoju fizycznego największe znaczenie ma ruch; nie potrzeba muzyki, melodii i słów, by tańczyć; te elementy wręcz ograniczają możliwości ruchów.

Książka Winthera ma charakter poradnika. Autor jest zwolennikiem ćwiczeń ruchowych opracowanych według systemu Dalcroze'a; apeluje, aby wprowadzać je do szkół i zakładów pracy. Obowiązkiem człowieka jest kształtowanie sylwetki przez ćwiczenia, a tym samym dbałość o zdrowie. Właściwie wyćwiczone ciało pomaga w wykonywaniu obowiązków zawodowych.

Przykładowe ćwiczenia przedstawia ilustracja 5.

Il. 5. Fotografia nr 67 z książki Fritza Winthera *Körperbildung als Kunst und Pflicht*

Biblioteka Uniwersytecka posiada 14 pozycji o tematyce: **Gimnastyka – w poszczególnych państwach (Yy XV₂)**, omawiających głównie stan tej dyscypliny sportowej w Niemczech. Są to między innymi wydawnictwa okolicznościowe dotyczące jubileuszy towarzystw gimnastycznych, jubileuszy obchodzonych w Berlinie, Królewcu, Wrocławiu i Dreźnie. Drugą grupę stanowią monografie na temat: gimnastyki jako ruchu kulturywania zdrowego trybu życia, wychowania fizycznego kobiet, gimnastyki młodzieży niemieckiej, budowania obiektów przeznaczonych do ćwiczeń i prowadzenia zajęć gimnastycznych, wprowadzania ćwiczeń do szkół elementarnych, niemieckiej gimnastyki domowej oraz gimnastyki w starożytnej Grecji.

W kolekcji Kaiser-Wilhelm-Bibliothek znajduje się jeden tytuł ogólnie omawiający lekkoatletykę; dwa kolejne dotyczą ciężkiej atletyki, boks i zapasów (sztuki walki w ringu i na macie zapaśniczej).

Jeśli chodzi o inne dyscypliny sportowe, zbiór poniemiecki zawiera dokumenty na temat: gier sportowych z piłką (8 woluminów), łucznictwa (1 wolumin), szermierki (12 woluminów), strzelectwa (8 woluminów), sportów konnych (27 woluminów), zimowych (6 woluminów), kolarstwa (5 woluminów) i sportów wodnych (11 woluminów). Wśród książek omawiających gry sportowe z piłką BU posiada trzy pozycje dotyczące historii, zasad i sposobu gry na niemieckich boiskach, dzieło o sporcie piłkarskim (1 wolumin), podręczniki do nauki gry w tenisa (3 woluminy) oraz do gry w kręgle (1 wolumin).

W poddziale **Szermierka (Yy XXI₁ – Yy XXI₅)** obok druków o tematyce ogólnej sklasyfikowano również te bardziej szczegółowe – na temat szpady, floretu, bagnetu i szabli. Kolekcja Kaiser-Wilhelm-Bibliothek zawiera dziewięć wydawnictw zwartych, które w sposób ogólny i szczegółowy omawiają zagadnienia związane z niemiecką szkołą fechtunku oraz praktyczne i teoretyczne wskazówki do prowadzenia walki szermierczej, dwa podręczniki do samodzielnej nauki walki przy użyciu szpady oraz jeden przy użyciu szabli. Są to podręczniki przeznaczone dla grup szkolnych, studentów, żołnierzy.

Sport strzelecki (**Strzelectwo, Yy XXII₁-Yy XXII₄**) jest reprezentowany przez wydawnictwa okolicznościowe (3 woluminy), wydane z okazji jubileuszy: 125-lecia Bractwa Strzeleckiego w Nowym Tomysłu w roku 1914; 500-lecia Towarzystwa Strzeleckiego w Homburgu w 1881 roku; 500-lecia Bractwa Strzeleckiego w Kilonii – święta obchodzonego 4 czerwca 1912 roku.

W zbiorach Kaiser-Wilhelm-Bibliothek znajdują się: dwa statuty Bractwa Strzeleckiego z Poznania – *Statut der Schützengilde in Posen* z 1863 roku (sygn. Km 97210,50) i *Statut der Schützengilde in Posen* z roku 1903 (sygn.

Km 97211), podręcznik do celnego strzelania (2 woluminy) oraz jeden druk dotyczący współczesnej broni, sklasyfikowany w poddziale **Strzelectwo – pistolet (Yy XXII₃)**.

Sport konny to 17 druków dotyczących teorii, praktyki i metod sztuki jeździeckiej oraz jej historii; są to również instrukcje jeździeckie dla kobiet oraz wspomnienia i relacje Naundorffa Ehrenfrieda z zawodów, które odbyły się na trasie Berlin – Wiedeń w 1872 roku. Jedna pozycja traktuje o tresurze konia wierzchowego.

Do ciekawszych dokumentów należy *Das goldene Reiter A.B.C. mit 20 Bildertafeln. Ein Instructionsbuch für den teoritischen Reitunterricht für I. und II. Reitklassen, nach der Anschauungs-theorie mit zu Grundlegung der Reit-instruction* (sygn. Yf 3700, zob. il. 6 i 7) autorstwa Hanna von Weyhera, komendanta IV Brygady Kawalerii. Książkę wydano w Hofgeismar prawdopodobnie w 1893 roku (dopisek katalogera). Jest napisana gotykiem, oprawiona w sztywną tekturę; zachowana w bardzo dobrym stanie.

Druk jest instrukcją przeznaczoną dla jeźdźców pierwszej i drugiej klasy. Książka składa się z dwóch części. W części pierwszej – tekstowej (format 14 x 21 cm) na stronie redakcyjnej umieszczono trzy pieczęcie: „Königliche Universitäts-Bibliothek Marburg”, „Kaiser-Wilhelm-Bibliothek Posen” oraz współczesną – „Biblioteka Uniwersytecka Poznań”. Książka jest darem biblioteki z Marburga, na co wskazuje także ekslibris „Kaiser-Wilhelm-Bibliothek Posen” z podpisem „Geschenk der Kgl. Universitäts-Bibliothek, Marburg, 1898-1899”.

Druga część książki zawiera 20 tablic (format 24 x 27 cm) przedstawiających między innymi konia (jego budowę, układ kostny), naukę prowadzenia i ujeżdżania po maneżu, musztrę konia, naukę celnego trafiania w przeciwnika. Pytania i odpowiedzi z pierwszej części książki są zobrazowane tablicami zawartymi w drugiej części kompendium.

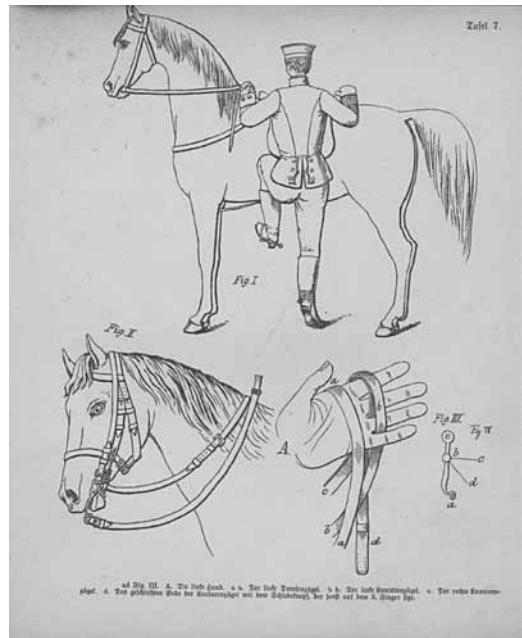
Osobną kategorię sportów konnych stanowią wyścigi konne. W kolekcji Kaiser-Wilhelm-Bibliothek znajduje się osiem druków na ten temat. Dotyczą one: historii wyścigów konnych, zarówno płaskich, jak i z przeszkodami, wskazówek dla menedżerów i jeźdźców na temat jazdy konnej wyścigowej, zawodów jeździeckich i hodowli koni przeznaczonych do biegów wyścigowych.

Do sportów konnych zalicza się także powożenie. Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu posiada dwa tytuły o koniu zaprzęgowym i sztuce powożenia zarówno dla właścicieli, jak i woźniców zaprzęgow.

Spośród dokumentów poruszających problematykę sportów zimowych wymienić należy książki o narciarstwie (4 woluminy o nartach, szkole biegów narciarskich, technice jazdy na nartach) i o łyżwiarstwie (1 wolumin o figurach w łyżwiarstwie figurowym). Biblioteka posiada również jedną

Il. 6. Strona tytułowa książki Hanna von Weyherna *Das goldene Reiter A.B.C. mit 20 Bildertafeln. Ein Instructionsbuch für den teoritischen Reitunterricht für I. und II. Reitklassen, nach der Anschauungs – theorie mit zu Grundlegung der Reitinstruction*

Il. 7. Tablica nr 7 z książki Hanna von Weyherna *Das goldene Reiter A.B.C. mit 20 Bildertafeln. Ein Instructionsbuch für den teoritischen Reitunterricht für I. und II. Reitklassen, nach der Anschauungs – theorie mit zu Grundlegung der Reitinstruction*

publikację klubu łyżwiarskiego z Berlina z roku 1902, w której omówione zostały problemy łyżwiarstwa.

W kolekcji Kaiser-Wilhelm-Bibliothek znajduje się pięć druków tematycznie związanych z kolarstwem. Są to: ogólne kompendia wiedzy o kolarstwie, książki omawiające kolarstwo wyścigowe, filozofię kolarstwa oraz jeden druk okolicznościowy wydany z okazji 25-lecia Niemieckiego Związku Kolarskiego z 1898 roku.

Interesująca pod względem wydawniczym jest książka *Der Radfahr-sport in Bild und Wort*, wydana w Monachium w 1897 roku (sygn. Yx 21120, zob. il. 8-10) przez dr. Paula von Salvisberga we współpracy z fachowcami kolarstwa i sportowcami. Dokument liczy 280 stron. Na stronie redakcyjnej umieszczono ekslibris „Kaiser-Wilhelm-Bibliothek Posen” oraz pieczęcie „Kaiser-Wilhelm-Bibliothek Posen” i „Landes-Bibliothek Posen”. Poprzedzająca stronę tytułową kolorowa wklejka przedstawia kobietę opartą o rower.

Il. 8. Kolorowa wklejka poprzedzająca stronę tytułową książki Paula von Salvisberga *Der Radfahrersport in Bild und Wort*

Il. 9. Strona tytułowa książki Paula von Salvisberga *Der Radfahrersport in Bild und Wort*

Książka ma charakter kompendium. Omówiono w niej wiele zagadnień związanych z XIX-wiecznym kolarstwem niemieckim. Tekst wydrukowano w układzie dwukolumnowym, na każdej niemal stronie zamieszczono fotografię stosowną do treści rozdziału.

Książka składa się z 16 rozdziałów. Pierwsze dwa to wstęp i bogato ilustrowana historia roweru, historia, w której poczesne miejsce zajął Karl Freiherr Drais, twórca maszyny biegowej.

Trzeci rozdział zawiera informacje na temat budowy roweru, w kolejnych omówione zostały: praktyczna nauka jazdy, organizowanie wycieczek i wytyczanie tras rowerowych, historia sportów rowerowych, rowery dla kobiet, ogólne wskazówki dotyczące kobiecego ubioru do jazdy rowerowej i rola roweru w służbie na rzecz obronności kraju.

W książce znajdują się rozdziały mówiące o sposobie konserwacji sprzętu, zachowaniu właściwej postawy podczas jazdy na rowerze, zamieszczone są przepisy prawne obowiązujące rowerzystów oraz ubezpieczenia sportowe od kradzieży i nieszczęśliwych wypadków (w tekście na stronie 241 widnieje kopia umowy ubezpieczeniowej „Allianz”).

W rozdziale dwunastym autor zamieścił bibliografię dotyczące: czasopism rowerowych, literatury podróżniczej i przewodników z wybranymi trasami rowerowymi oraz podręczników do nauki jazdy na rowerze.

Il. 10. Podobizna Karla Freiherra Draisa i jego maszyny biegowej – pierwowzór roweru – z książki Paula von Salvisberga *Der Radfahrersport in Bild und Wort* (s. 9)

W dalszej części opisał związki rowerowe w Niemczech i krajach niemieckojęzycznych. Ostatni rozdział zawiera informacje handlowe i reklamy.

Jeśli chodzi o sporty wodne, na uwagę zasługują materiały dotyczące wioślarstwa (6 woluminów). Są to głównie podręczniki do nauki wioślarstwa, przewodniki dla wioślarzy, kompendia o historii wioślarstwa uprawianego przez uczniów i rodzajach łódek. Do sportów wodnych należy także pływanie; w zbiorach Kaiser-Wilhelm-Bibliothek znajduje się pięć podręczników mówiących o tym, jak najszybciej i najłatwiej nauczyć się pływać, stosując określone, polecane przez poszczególnych autorów, metody.

Dokonany przegląd zawartych w księgozbiornie Kaiser-Wilhelm-Bibliothek czasopism,

druków okolicznościowych i wydawnictw zwartych na temat sportu, zgromadzonych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu, pozwala zauważyć, że:

- druki zwarte to przede wszystkim podręczniki, poradniki do samodzielnego bądź zorganizowanego uprawiania sportu zarówno przez młodzież, jak i przez dorosłych;
- szczególnie dużo jest kompendiów opisujących historię uprawiania danej dyscypliny sportu, zwłaszcza w państwie niemieckim.

Zgromadzony księgozbiór niezbicie dowodzi, iż Niemcy dbali o rozwój fizyczny, kierując swoje wydawnictwa między innymi do młodzieży szkolnej, studenckiej i żołnierzy. To ciągle podnoszenie sprawności fizycznej przez ćwiczenia gimnastyczne, zarówno w domu, jak i w miejscach do tego przeznaczonych, miało za zadanie kształtować ciało i ducha. Można pokusić się o stwierdzenie, że zgromadzone w Kaiser-Wilhelm-Bibliothek wydawnictwa przyczyniły się także w jakimś stopniu do spopularyzowania sportu wśród ludności Prowincji Poznańskiej.

Widokówki i pocztówki sportowe w zbiorach specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej

W zbiorach Pracowni Ikonograficznej Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu znajduje się 4501 zinwentaryzowanych widokówek i pocztówek dotyczących historii miasta Poznania z lat 1893-1939. Zbiór ten – na podstawie wewnętrznych ustaleń Biblioteki – podzielono na trzy grupy. Granicę podziału wyznaczają daty związane – po pierwsze – ze sposobem adresowania kart, po drugie – z wydarzeniami historycznymi. Pierwsza grupa obejmuje karty przedstawiające wydarzenia do 1905 roku, druga rejestruje historię z lat 1905-1918, trzecia – wydarzenia z okresu międzywojennego. Źródłem wpływu widokówek i pocztówek był zakup na aukcjach, aukcjach internetowych oraz od osób prywatnych.

Część kart (około 1%) tematycznie wiąże się ze sportem, ilustruje obiekty sportowe (korty tenisowe, boiska, hangary wioślarskie), drużyny oraz działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Poznaniu. Jest to zbiór trzech widokówek i 13 kart pocztowych.

Bogate zbiory – nie tylko ikonograficzne – Biblioteki Uniwersyteckiej pozwoliły udokumentować działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Poznaniu. Poznańskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” powstało 2 czerwca 1886 roku. Poza działaniami na polu patriotycznym zajmowało się popularyzowaniem sportu i krzewieniem kultury fizycznej wśród Wielkopolan. Oprócz pogadarek na temat sportu i ćwiczeń gimnastycznych Towarzystwo nawoływało do odbywania regularnych lekcji wychowania fizycznego, organizowało imprezy i pokazy sportowe, zbierało datki wśród oglądających, przeznaczając je na zakup sprzętów gimnastycznych. Pierwsze lekcje gimnastyki odbywały się na Wildzie (wtedy i dzisiaj dzielnica Poznania), w sali Klundera⁹. Rok po utworzeniu – w 1887 – Towarzystwo liczyło 130 członków, w 1896 roku – 414. Powstały w 1893 roku Związek Sokołów Wielkopolskich wprowadził mundur według wzoru „Sokoła” galicyjskiego. Członkowie nazywali się odtąd „druhami”, a hasłem związkowym było zawołanie: „Czołem”¹⁰. W rocznicę 10-lecia istnienia oddziału poznańskiego (1896) urządzono wielki zlot związkowy w Poznaniu – w uroczystości wzięło udział 900 druhów, a 200 z nich ćwiczyło w pokazie gimnastycznym. Kolejne zloty w Poznaniu odbyły się w latach: 1900, 1904, 1913 i 1929.

---

⁹ Zob. *Złota Księga Sokoła Poznańskiego*, Poznań 1936, nakładca: Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Poznaniu, s. 22.

¹⁰ Zob. *ibidem*, s. 24.

W poczet członków Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” przyjmowano również kobiety. Pod koniec 1909 roku istniało 29 towarzystw kobiecych; liczba członkiń wynosiła 480, w tym 319 ćwiczących¹¹. Przez następne lata liczba kobiet ćwiczących rosła. Kobiety ze względu na strój (długa, szeroka spódnica, bluzka o kroju marynarki) wykonywały głównie ćwiczenia wolne i gry¹².

W 1911 roku Towarzystwo obchodziło srebrny jubileusz, który uczczono wydaniem pamiętnika *Srebrna Księga Sokoła Poznańskiego 1886-1911*. W okresie międzywojennym jednym z ważniejszych wydarzeń gospodarczych w Poznaniu była Powszechna Wystawa Krajowa (1929). W ramach tej wystawy odbył się Złot Wszechsłowiański Sokolstwa (28 VI-1 VII 1929) – największa impreza w dziejach sokolstwa polskiego, która zgromadziła zastępy sokołów z Polski, Czechosłowacji i Jugosławii.

W Towarzystwie Gimnastycznym w Poznaniu do 1900 roku dominowały gimnastyka przyrządowa i lekkoatletyka oraz kolarstwo. Od 1901 zaczęto uprawiać na szerszą skalę: pływanie, piłkę nożną, wioślarstwo, szermierkę, podnoszenie ciężarów, zapasy. W 1894 roku utworzono w Poznaniu pierwszy oddział kołowników; początkowo liczył on 30, a od 1900 roku roku – 41 rowerzystów¹³. Członkowie oddziału kołowników uprawiali jazdę szybką na torach i szosach, popisy artystyczne (reje i korowody). Nieodłącznym elementem były też wycieczki krajoznawcze. Dzięki pomocy osób prywatnych, działaczy społecznych z Poznania (Maciej Mielżyński i Maciej Wierzbicki) w roku 1904 utworzono „Klub Wioślarski 04”, a w 1912 roku – klub wioślarski „Tryton”¹⁴. Ponadto pod koniec 1902 roku w Poznaniu istniał oddział atletów; jego członkowie uprawiali zapasy i podnoszenie ciężarów. Poznańscy członkowie „Sokoła” prezentowali swoje umiejętności sportowe przede wszystkim na zlotach okręgowych. Takie pokazy służyły podniesieniu aktywności fizycznej członków „Sokoła” i wyłonieniu najlepszych, były przyjmowane z entuzjazmem przez widzów.

Historię Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Poznaniu przybliży zbiór 16 widokówek i kart pocztowych – lokalny koloryt i charakterystyczna dla pierwszej połowy XX wieku technika fotograficzna pozwalają zaliczyć je do swoistych zabytków.

Dziesięć spośród nich stanowi pamiątki zlotów sokolich, które odbyły się w Poznaniu w latach 1900-1929. Najstarsze zawierają teksty pozdro-

¹¹ Zob. A. Ryfowa, *Działalność Sokoła Polskiego w zaborze pruskim i wśród wychodźstwa w Niemczech (1884-1914)*, Warszawa-Poznań 1976, s. 89.

¹² Zob. *ibidem*, s. 90.

¹³ Zob. *ibidem*, s. 101.

¹⁴ Zob. Z. Grot, J. Gaj, *Zarys dziejów kultury fizycznej w Wielkopolsce*, Warszawa-Poznań 1973, s. 140-141.

wień, dotyczą zlotu towarzystw sokolich z 1900 roku (dwie widokówki i jedna pocztówka). Artykuł opisujący tło polityczne, przebieg i program tej sportowej imprezy zamieszczono w „Dzienniku Poznańskim” z 14 sierpnia 1900 roku (nr 184).

Pierwsza z charakteryzowanych widokówek, będąca pamiątką II Ogólnego Zlotu Sokołów, który odbył się w Poznaniu 11-12 sierpnia 1900 roku (sygn. Wid-I-0893, zob. il. 11), ukazała się nakładem Drukarni Pracy w Poznaniu. Przedstawia ona dwóch umundurowanych członków Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w geście powitania; w górnej części widnieje czarny sokół stojący na wzniesieniu, nad herbem Poznania (herb sprzed 1997 roku)¹⁵, poniżej ratusz poznański; obok zachował się – trudny do odczytania – tekst pozdrowień w języku polskim.

Il. 11. Pamiątka II Ogólnego Zlotu Sokołów w Poznaniu 11-12 sierpnia 1900, widokówka wydana nakładem Drukarni Pracy w Poznaniu

Drugą widokówkę (sygn. Wid-I-0894, zob. il. 12) wydał Antoni Rose, o czym informuje tekst zamieszczony w lewym dolnym rogu.

Jest ona również widokówką okolicznościową, wydaną z okazji z II Ogólnego Zlotu Sokołów w Poznaniu¹⁶. O wydarzeniu tym informuje napis: „Pozdrowienie z II-go zlotu wszechsokolskiego w Poznaniu 12 sierpnia 1900”. Widokówka przedstawia dwóch członków Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” – jednego w mundurze¹⁷ Towarzystwa, drugiego w stroju gimnastycznym, w tle widok Poznania; obok – podobnie jak w pierwszym przypadku – tekst pozdrowień w języku polskim, niestety nieczytelny.

Trzecia pocztówka (sygn. Wid-I-1258, zob. il. 13), wykonana w pracowni Rubensa, dawniej Mirskiej w Poznaniu, ukazuje trzech członków Towa-

¹⁵ *Herb Poznania* [online], [dostęp: 19.06.2010], dostępny w Internecie: http://pl.wikipedia.org/wiki/Herb_Poznania.

¹⁶ *Srebrna Księga Sokoła Poznańskiego 1861-1911*, Poznań 1911, s. 16.

¹⁷ *Złota Księga Sokoła...*, s. 24.

Il. 12. Pozdrowienie z II-go zlotu wszechsokolskiego w Poznaniu 12 sierpnia 1900, wydawca: Antoni Rose

rzystwa ze sztandarem Sokoła Poznańskiego, poświęconym 3 maja 1891 roku¹⁸ w Poznaniu. Płat sztandaru przymocowany do drzewca, obsyty frędzlami, drzewce zakończone główką, poniżej główki przywiązany sznur¹⁹. Na sztandarze widnieją: napis „Szczęść Boże”, herb miasta Poznania, gałązki laurowe i data poświęcenia. Tekst pozdrowień 3 lipca 1904 roku napisał Gustaw K. Lewandowski: „Przybyliśmy dobrze i wesoło do celu. Jutro wielkie zapasy w ćwiczeniu, cały Poznań roi się od Sokołów i całego państwa niemieckiego. Proszę wszystkich kolegów pozdrowić”; pod tekstem – podpis autora. Z widokówki można odczytać również napis umieszczony pod zdjęciem: „Sztandar Sokoła Poznańskiego” oraz zawołanie Sokołów: „Czołem”²⁰.

Il. 13. Sztandar Sokoła Poznańskiego

¹⁸ Data odczytana z widokówki.

¹⁹ M. Gizowski, *Zarys problematyki weksylologicznej Towarzystwa Ginnastycznego „Sokół” w Polsce*, w: *Z dziejów Towarzystwa Ginnastycznego „Sokół” w Polsce*, red. W. Cynarski, K. Obodyński, M. Mirkiewicz, Rzeszów 2004, s. 22-30.

²⁰ Ibidem.

Ilustracja numer 14, widokówka zatytułowana *IV Zlot Związku Sokolów w Poznaniu 1913* (sygn. Wid-II-1257), upamiętnia imprezę sportową, która odbyła się 15-17 sierpnia 1913 roku – był to pierwszy po dziewięciu latach zlot ogólny. W pokazie gimnastycznym na boisku w Ogrodzie Urbanowskim w Poznaniu wzięło udział 1254 druhów i 249 druhen²¹. Widokówka przedstawia zastępy druhów w strojach gimnastycznych. Przyglądając się jej, można przypuszczać, że za chwilę odbędzie popis ćwiczeń ruchowych dla zgromadzonej wokół placu ludności.

Il. 14. *IV Zlot Związku Sokolów w Poznaniu 1913*

W zbiorze 16 kart znajduje się jedna pocztówka bez daty powstania (sygn. Wid-II-1256, zob. il. 15). Widać na niej sportowca z drzewcem flagi polskiej na lewym ramieniu i z floretem w prawej ręce; obok sprzęty sportowe: kozioł z pomostem, ciężarki gimnastyczne; nad sportowcem lecący sokół, który trzyma w szponach ciężarek gimnastyczny o dwóch kulach²²; w tle ratusz poznański. Pocztówka opatrzona napisem „Zlot w Poznaniu” jest prawdopodobnie fotomontażem.

Na pięciu kolejnych pocztówkach (sygn. Wid-III-023-01, Wid-III-023-02, Wid-III-023-03, Wid-III-023-04, Wid-III-023-05, zob. il. 16) widnieje napis „VII Zlot Sokolstwa Polskiego w Poznaniu 28 VI-1 VII 1929 z udziałem związków współzrzeszonych w «Sokółstwie Słowiańskim»”. Przedstawiają one sportowców prezentujących figury gimnastyczne. Zdjęcia są pozowane. U dołu pocztówek znajduje się herb Poznania oraz godło „Sokoła”. Artykuł opisujący przebieg i program tej sportowej imprezy zamieszczono w „Dzienniku Poznańskim” 2 lipca 1929 roku (nr 148).

²¹ *Złota Księga Sokola...*, s. 37.

²² *Symbolika Sokolstwa*, w: *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867-1997*, red. E. Małolepszy, Z. Pawluczuk, Częstochowa 2001, s. 241-246.

Il. 15. Złot w Poznaniu

Ostatnich sześć pocztówek omawianego zbioru prezentuje sportowe drużyny żeńskie i męskie, m.in. z Wildy, Jeżyc i Łazarza. Karta pocztowa *Oddział żeński Sokoła Wildeckiego* (sygn. Wid-II-1254, zob. il. 17) przedstawia trzynaście kobiet i jednego mężczyznę, trzymających przyrządy sportowe. Kobiety są ubrane w długie spódnice i bluzki²³. Jest to fotografia pozowana, plenerowa. Nie mamy informacji o tym, przez kogo i gdzie została wykonana. Artykuł propagujący działalność kobiet w towarzystwie gimnastycznym można znaleźć w „Kurierze Poznańskim” z 29 sierpnia 1909 roku (nr 197).

Il. 16. VII Złot Sokolstwa Polskiego w Poznaniu 28 VI-1 VII 1929 z udziałem związków współzrzeszonych w „Sokółstwie Słowiańskim”

²³ Na strój ćwiczebny kobiet składały się: szeroka, długa spódnica; granatowa bluzka przypominająca krojem marynarkę; szarawarki w kolorze spódnicy przy kolanach ściągnięte gumką i czarne pończochy. Zob. A. Ryfowa, op.cit., s. 90.

Il. 17. Oddział żeński Sokola Wildeckiego

Inna pocztówka „Sokół” Wilda – Poznań (sygn. Wid-II-1258, zob. il. 18) przedstawia trzyosobową drużynę gimnastyków budujących piramidę w plenerze.

Il. 18. „Sokół” Wilda – Poznań

Następne prezentują: Oddział ćwiczących Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” Poznań IV (św. Łazarz) – sygn. Wid-II-1255 (zob. il. 19) oraz Poznań II (Jeżyce) – sygn. Wid-II-1799 (zob. il. 20).

Il. 19. Oddział ćwiczących Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, Poznań IV (św. Łazarz)

Il. 20. Poznań II (Jeżyce)

Pierwsza ukazuje 23 gimnastyków w strojach sportowych, natomiast druga – grupę 28 gimnastyków z Jeżyc. Gimnastycy jeżyccy są sfotografowani w plenerze. Przed nimi leżą ciężarki gimnastyczne, dwóch członków towarzystwa z pierwszego rzędu trzyma tablicę z zawołaniem sokolskim: „Czołem”, dwóch w górnym rzędzie – tablicę z godłem „Sokoła”²⁴.

Dwie ostatnie pocztówki prezentują kołowników poznańskich. Pierwsza, pozowana (sygn. Wid II-2317, zob. il. 21), przedstawia *Oddział kołowników Sokola Poznańskiego 1913*. Widać na niej 14 mężczyzn (w tym 11 kołowników – rowerzystów) w strojach sportowych i trzy osoby w strojach galowych. Kołownicy siedzący po prawej i lewej stronie trzymają rowery.

Il. 21. Oddział kołowników „Sokoła”
Poznańskiego 1913

Na drugiej z pocztówek – *Oddział Kołowników „Sokoła” Poznańskiego* (sygn. Wid-II-2318, zob. il. 22) – dziewiętnastoosobowa męska grupa rowerzystów w strojach sportowych i mężczyzna w garniturze. Kołownicy stojący po lewej i prawej stronie trzymają rowery. Przed nimi u dołu karty leżą dwa drzewce z chorągiewkami, w górnym rzędzie drzewce (7 sztuk) są umieszczone pomiędzy kołownikami.

²⁴ M. Gizowski, op.cit., s. 22-30.

II. 22. Oddział Kołowników
„Sokoła” Poznańskiego

Widokówki i pocztówki prezentujące sportowców amatorów z poznańskiego oddziału Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” są źródłem do dziejów sportu w Poznaniu z przełomu XIX i XX wieku oraz z okresu międzywojennego. Służyły propagowaniu kultury fizycznej wśród szerokich kręgów społeczeństwa poznańskiego. Dziś stanowią dokument minionej epoki.

Nekrologi ludzi wielkopolskiego sportu

Szczególnym rodzajem materiałów bibliotecznych, dotyczących sportu, są nekrologi z regionalnej prasy wielkopolskiej. Zbiór nekrologów jest gromadzony przez mgr. Jana Aleksieńskiego, kierownika Pracowni Dokumentów Życia Społecznego. Pomysłodawcą przedsięwzięcia był w 1976 roku ówczesny kierownik Sekcji Zbiorów Muzycznych, dr Kornel Michałowski. Nekrologi pochodzą z: „Głosu Wielkopolskiego”, „Gazety Poznańskiej” (tytuł przestał ukazywać się w 2006 roku), „Ekspresu Poznańskiego” (tytuł przestał się ukazywać w 1999 roku) oraz lokalnego wydania „Gazety Wyborczej” (od drugiej połowy 1989 roku).

Gromadzony przez BU zbiór rejestruje nekrologi zmarłych zasłużonych dla regionu Wielkopolski oraz związanych z Poznaniem i Wielkopolską. Są wśród nich nekrologi:

- osób znanych ze środowiska artystycznego,
- sportowców, trenerów i działaczy sportowych,
- uczestników walk wyzwoleniczych, żołnierzy walczących w I i II wojnie światowej oraz w powstaniu wielkopolskim,
- naukowców i pracowników szkół wyższych,
- członków bractw kurkowych,
- działaczy społeczno-politycznych.

Biblioteka gromadzi nekrologi zamówione od rodziny i instytucji, zawierające krótką informację o działalności zawodowej i osiągnięciach osoby zmarłej. Jeżeli w prasie lokalnej znajduje się również biogram zmarłego (wspomnienie pośmiertne), jest on dołączany do karty z naklejonym nekrologiem, często służy jako materiał źródłowy do opracowania haseł osobowych w różnych leksykonach czy monografiach.

Prace techniczne polegają na wycięciu nekrologu z gazety, naklejeniu na sztywną białą kartę formatu 14,5 x 21 cm. Pod nekrologiem umieszcza się tytuł gazety i datę wydania. Na karcie katalogowej nekrologu (format międzynarodowy) widnieją: nazwisko i imię zmarłego, zawód, stopień naukowy, nazwa instytucji, tytuły publikacji (jeśli był autorem książek) i odsyłacz klepsydry. Karta katalogowa trafia do katalogu kartkowego Pracowni Dokumentów Życia Społecznego BU.

Karty z nakleجونymi nekrologami z danego roku przechowuje się w teczce tekturowej; nekrologi są ułożone według daty wydania gazety (pierwotnie według numeru gazety w danym roku). Opisana teuszka znajduje się w magazynie pracowni Dokumentów Życia Społecznego BU.

Zbiór nekrologów wymaga oddzielnego opracowania, w tym artykuły zostaną przedstawione dane z roku 2008.

W 2008 roku zmarło piętnastu sportowców z Poznania i Wielkopolski, czterech z nich ma w badanym zbiorze po dwa nekrologi. Z dziewiętnastu zgromadzonych nekrologów siedemnaście pochodzi z „Głosu Wielkopolskiego”, dwa z „Gazety Wyborczej”. Zmarli reprezentowali różne dyscypliny sportu:

- hokej na trawie: Henryk Flinik – zawodnik, dwukrotny uczestnik igrzysk olimpijskich: Helsinki 1952, Rzym 1960,
- boks: Włodzimierz Besser – zawodnik i trener, Bolesław Gajny – zawodnik, trener i sędzia, Jacek Drela – trener boksu i kick-boxingu,
- lekkoatletyka: Zdzisław Leitberger – lekkoatleta, zapaśnik i trener sekcji zapaśniczych, Ignacy Kopeć – trener lekkoatletów,
- piłka nożna: Bogdan Kajdasz – piłkarz, Gerard Górnicki – bramkarz, Ryszard Mansfel – sędzia piłkarski,
- rugby: Bogusław Rybacki – zawodnik i działacz sportowy,
- szybownictwo: Józef Dankowski – pilot, instruktor, trener kadry narodowej,
- tenis ziemny: Jan Stefański – zawodnik, reprezentant Polski,
- szermierka: Wiesław Łuczak – zawodnik, dziennikarz sportowy „Głosu Wielkopolskiego”,
- wioślarstwo: Aleksander Krejza – zawodnik sekcji wioślarskiej,
- żeglarstwo: Janina Tadrowska-Róžańska – żeglarz w klasie FINN i 0-36, reprezentantka Polski w bojerach i żeglarstwie letnim.

Gromadzone nekrologi wielkopolskich sportowców i działaczy, w odróżnieniu od kolekcji Kaiser-Wilhelm-Bibliothek i zbioru widokówek, są dokumentami współczesnymi. Przybliżają nie tylko sławne postaci wielkopolskiego sportu. Dzięki tego typu dokumentom przetrwa pamięć również o tych mniej znanych – ale zasłużonych – ludziach sportu.

***

Sportowe miscellanea w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu to przede wszystkim: dokumenty z kolekcji Kaiser-Wilhelm-Bibliothek, widokówki i pocztówki z Pracowni Zbiorów Ikonograficznych i nekrologi z Pracowni Dokumentów Życia Społecznego. O takim wyborze zdecydowała niepowtarzalność i oryginalność prezentowanych materiałów.

Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, jako jedyna w Polsce, posiada tak duży zbiór niemieckich wydawnictw zwartych i ciągłych z przełomu XIX i XX wieku.

Jedyna w swoim rodzaju jest również kolekcja 16 widokówek i pocztówek upamiętniających uroczystości oraz dokumentujących codzienną działalność poznańskiego oddziału Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”.

Ważne dla historii regionu są także informacje o ludziach, których sylwetki – dzięki gromadzonym nekrologom – można ocalić od zapomnienia. W 2007 roku kierownictwo Biblioteki Uniwersyteckiej zleciło Pracowni Mikrofilmowania i Digitalizacji utworzenie bazy komputerowej nekrologów, która będzie dostępna w sieci lokalnej BU UAM. Do końca 2008 roku zeskanowano w formie plików nekrologi z lat 1977-2004.

Mimo że sport nie stanowi głównej dziedziny wiedzy w księgozbiorze Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, a materiały o tematyce sportowej to przede wszystkim dokumenty starsze bądź należące do zbiorów specjalnych (z wyjątkiem wyselekcjonowanego egzemplarza obowiązkowego), przedstawione miscellanea zasługują na uwagę. Dokumentują bowiem historię regionu i jako takie mogą wzbudzać powszechne zainteresowanie.

ANEKS

Schemat działu Sport (cyfra w nawiasie oznacza liczbę dokumentów o tematyce sportowej w zbiorach BU)

Yy I	Bibliografie (1)	alf.
Yy II	Czasopisma i wydawnictwa seryjne (16)	alf.
Yy III	Encyklopedie	chron.
Yy IV	Słowniki	chron.
Yy V	Zbiory biografii	chron.
Yy Va	Biografie	chron.
Yy VI	Historia (np. pamiętniki) (2)	chron.
Yy VII	Metodologia (np. teoria sportu, trening)	chron.
Yy VIII	Dzieła zbiorowe	chron.
Yy IX	Dzieła ogólne, podręczniki (6)	chron.
Yy X	Kongresy, zjazdy, sesje, seminaria (1)	chron.
Yy XI ₁	Olimpiady – dzieła ogólne	chron.
Yy XI ₂	Olimpiady – poszczególne olimpiady (wg olimpiad)	chron.
Yy XII	Sport w poszczególnych państwach (gimnastyka Yy XV ₂) (5)	alf.
Yy XIII ₁	Polska – dzieła ogólne	chron.
Yy XIII _{1a}	Polska – sport w poszczególnych regionach kraju (regiony i miejscowości są osobno)	chron.
Yy XIII _{1b}	Polska – imprezy sportowe	chron.
Yy XIII _{1c}	Polska – zbiory biografii	chron.
Yy XIII _{1d}	Polska – związki sportowe, koło sportowe, towarzystwa	chron.
Yy XIII ₂	Polska – poszczególne kluby sportowe (wg miejscowości)	chron.
Yy XIII ₃	Polska – odznaki sportowe	chron.
Yy XIII ₄	Polska – sport kobiecy	chron.
Yy XV ₁	Gimnastyka – dzieła ogólne (24) (m.in. kulturystyka, stretching, joga)	chron.
Yy XV ₂	Gimnastyka – w poszczególnych państwach (14)	alf.
Yy XV ₃	Gimnastyka – Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w poszczególnych państwach	alf.
Yy XV _{3a}	Gimnastyka – Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Polsce – dzieła ogólne	chron.
Yy XV _{3b}	Gimnastyka – Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Polsce – poszczególne miejscowości	alf.
Yy XV ₄	Gimnastyka – wielobój gimnastyczny	chron.
Yy XV ₅	Gimnastyka – akrobatyka	chron.
Yy XV ₆	Gimnastyka – gimnastyka artystyczna	chron.
Yy XV _{6a}	Gimnastyka – gimnastyka artystyczna z przyborami	chron.

Yy XV ₇	Gimnastyka – skateboard (deskorolki)	chron.
Yy XVI ₁	Lekkoatletyka – dzieła ogólne (1)	chron.
Yy XVI ₂	Lekkoatletyka – biegi	chron.
Yy XVI ₃	Lekkoatletyka – skoki	chron.
Yy XVI ₄	Lekkoatletyka – rzuty	chron.
Yy XVI ₅	Lekkoatletyka – marsze, chód	chron.
Yy XVI ₆	Lekkoatletyka – wielobój	chron.
Yy XVII ₁	Ciężka atletyka – dzieła ogólna	chron.
Yy XVII ₂	Ciężka atletyka – boks (1)	chron.
Yy XVII ₃	Ciężka atletyka – zapasy (1)	chron.
Yy XVII ₄	Ciężka atletyka – podnoszenie ciężarów	chron.
Yy XVII ₅	Ciężka atletyka – judo, jiu – jitsu, aikido, kendo, karate, budo, sumo, kungfu, nunchaku i in. rodzaje walk	chron.
Yy XVIII ₁	Gry w piłkę – dzieła ogólne (1)	chron.
Yy XVIII ₂	Gry w piłkę – piłka nożna (3)	chron.
Yy XVIII ₃	Gry w piłkę – piłka ręczna	chron.
Yy XVIII ₄	Gry w piłkę – rugby	chron.
Yy XVIII ₅	Gry w piłkę – koszykówka	chron.
Yy XVIII ₆	Gry w piłkę – siatkówka	chron.
Yy XVIII ₇	Gry w piłkę – hokej na trawie	chron.
Yy XVIII ₈	Gry w piłkę – tenis ziemny (3)	chron.
Yy XVIII ₉	Gry w piłkę – tenis stołowy	chron.
Yy XVIII _{9a}	Gry w piłkę – badmington	chron.
Yy XVIII ₁₀	Gry w piłkę – palant	chron.
Yy XVIII ₁₁	Gry w piłkę – inne gry	chron.
Yy XIX ₁	Gry z kulą – golf	chron.
Yy XIX ₂	Gry z kulą – kręgle (1)	chron.
Yy XX	Łucznictwo – dzieła ogólne (1)	chron.
Yy XXI ₁	Szermierka – dzieła ogólne (9)	chron.
Yy XXI ₂	Szermierka – bagnet	chron.
Yy XXI ₃	Szermierka – floret	chron.
Yy XXI ₄	Szermierka – szabla (1)	chron.
Yy XXI ₅	Szermierka – szpada (2)	chron.
Yy XXII ₁	Strzelectwo – dzieła ogólne (7)	chron.
Yy XXII ₂	Strzelectwo – karabin	chron.
Yy XXII ₃	Strzelectwo – pistolet (1)	chron.
Yy XXII ₄	Strzelectwo – broń myśliwska (również Yh XXXII)	chron.
Yy XXIII ₁	Sport konny – dzieła ogólne (17)	chron.
Yy XXIII ₂	Sport konny – wyścigi (8)	chron.
Yy XXIII ₃	Sport konny – konkursy hipiczne	chron.

Yy XXIII ₄	Sport konny – powożenie (2)	chron.
Yy XXIV ₁	Sporty zimowe – dzieła ogólne (1)	chron.
Yy XXIV ₂	Sporty zimowe – narciarstwo (3)	chron.
Yy XXIV ₃	Sporty zimowe – łyżwiarstwo (2)	chron.
Yy XXIV _{3a}	Sporty zimowe – łyżworolki	chron.
Yy XXIV ₄	Sporty zimowe – saneczkarstwo, bobsleje	chron.
Yy XXIV ₅	Sporty zimowe – bojery (jachty na lodzie)	chron.
Yy XXIV ₆	Sporty zimowe – hokej na lodzie	chron.
Yy XXIV ₇	Sporty zimowe – snowboarding	chron.
Yy XXV ₁	Kolarstwo – dzieła ogólne (5)	chron.
Yy XXV ₂	Kolarstwo – wyścigi szosowe i torowe	chron.
Yy XXV ₃	Kolarstwo – kolarstwo turystyczne	chron.
Yy XXVI ₁	Sport motorowy – dzieła ogólne	chron.
Yy XXVI ₂	Sport motorowy – samochód	chron.
Yy XXVI ₃	Sport motorowy – motocykl	chron.
Yy XXVI ₄	Sport motorowy – karting	chron.
Yy XXVII ₁	Sporty wodne – dzieła ogólne	chron.
Yy XXVII ₂	Sporty wodne – jachty	chron.
Yy XXVII ₃	Sporty wodne – żeglarstwo (w tym windsurfing)	chron.
Yy XXVII ₄	Sporty wodne – wioślarstwo (6)	chron.
Yy XXVII ₅	Sporty wodne – kajakarstwo	chron.
Yy XXVII ₆	Sporty wodne – pływanie (5)	chron.
Yy XXVII ₈	Sporty wodne – sport motorowodny	chron.
Yy XXVII ₉	Sporty wodne – płetwonurkowanie	chron.
Yy XXVII ₁₀	Sporty wodne – piłka wodna	chron.
Yy XXVII ₁₁	Sporty wodne – wędkarstwo sportowe (wędkarstwo również Yf XVIII _{12a})	chron.
Yy XXVIII ₁	Sport lotniczy – dzieła ogólne	chron.
Yy XXVIII ₂	Sport lotniczy – sport motorowy	chron.
Yy XXVIII ₃	Sport lotniczy – sport szybowcowy	chron.
Yy XXVIII ₄	Sport lotniczy – sport spadochronowy	chron.
Yy XXVIII ₅	Sport lotniczy – sport balonowy	chron.
Yy XXVIII ₆	Sport lotniczy – zawody modeli latających	chron.
Yy XXIX ₁	Sport wspinaczkowy – dzieła ogólne	chron.

BOŻENA ŚWISTEK-OBORSKA

Sports-miscellanea in the collection of Poznań University Library

ABSTRACT. The article presents writings related to sports subject matters that are currently held at Poznań University Library. The enormous variety of related material that includes both books and periodicals, as well as library materials from the special collection (iconographic material and social life documents), is identified and discussed. The article investigates various writings: books and periodicals from the collection of the Kaiser-Wilhelm-Bibliothek from the years 1898-1918, a collection of pre-war picture post cards and picture post cards depicting sports events and activities that illustrate primarily the activities of *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne "Sokół"* in Poznań (Polish Gymnastic Society "Falcon") and a collection of sports obituaries, of coaches, referees and sports officials from Poznań and the Wielkopolska region.

The contents of the material cover, on the one hand, sports events and the activities of sports organizations in Germany and the Wielkopolska region (from the end of the nineteenth century to the 1930s) and provide a discussion on a number of the most popular sports disciplines such as gymnastics, horse riding, shooting and cycling on the other.

The presented documents were used primarily in promoting physical culture within German and Polish population of the region and now provide invaluable source in the history of sports.

KEY WORDS: sports, sportsmen, sports periodical, picture postcards, post cards, Polish Gymnastic Society "Sokół", obituaries.

